O'SPIRINLARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti Tojik tili va adabiyoti talabalari
Toshkanboyeva Bahor
bahortoshkanboyeva@gmail.com
Tojidinova Tursunoy
tojidinovatursunoy0@gmail.com
Nosirjonova Rayhon
nosirovhayithon@gmail.com
Jurabekova Pokiza
burxongaa@gmail.com
Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi
Radjabova Zuxra Mirzotilloyevna
https://orcid.org/0009-0009-7263-6781
zuxra.ps@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson ontogenezidagi eng murakkab va serqirra bosqich hisoblangan o'spirinlik davrining psixologik xususiyatlari tadqiq etiladi. Maqolada o'spirinlik davriga xos bo'lgan fiziologik o'zgarishlarning ruhiy holatga ta'siri, kognitiv rivojlanish, emotsional beqarorlik hamda "Men" konsepsiyasining shakllanish jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'spirinlarda uchraydigan ijtimoiy adaptatsiya muammolari, tengdoshlar bilan muloqotning yetakchi faoliyatga aylanishi va mustaqillikka intilish natijasida yuzaga keladigan avtonomiya ehtiyojlari yoritib berilgan. Tadqiqot davomida o'spirinlik inqirozlarini bartaraf etishda oila va ta'lim muassasasining o'rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: o'spirinlik, psixologik inqiroz, "Men" konsepsiyasi, identifikatsiya, ijtimoiy adaptatsiya, emotsional intellekt, muloqot, kognitiv rivojlanish.

Аннотация:В данной статье изучаются психологические особенности подросткового возраста, который считается наиболее сложным и многогранным этапом онтогенеза человека. Анализируется влияние физиологических изменений, характерных для подросткового возраста, на психическое состояние, когнитивное развитие, эмоциональную нестабильность и процессы формирования понятия «я». Также освещаются проблемы социальной адаптации у подростков, трансформация общения со сверстниками в ведущую деятельность и потребность в автономии, возникающая в результате стремления к независимости. Исследование научно обосновывает роль семьи и образовательного учреждения в преодолении подростковых кризисов.

Ключевые слова: подростковый возраст, психологический кризис, понятие «я», идентификация, социальная адаптация, эмоциональный интеллект, общение, когнитивное развитие.

Abstract: This article studies the psychological characteristics of adolescence, which is considered the most complex and multifaceted stage in human ontogenesis. The article analyzes the impact of physiological changes characteristic of adolescence on the mental state, cognitive

development, emotional instability, and the processes of formation of the concept of "I". It also highlights the problems of social adaptation in adolescents, the need for autonomy that arises as a result of the transformation of communication with peers into a leading activity, and the desire for independence. The study scientifically substantiates the role of the family and educational institution in overcoming adolescent crises.

Keywords: adolescence, psychological crisis, concept of "I", identification, social adaptation, emotional intelligence, communication, cognitive development.

KIRISH

Ilk o`spirinning psixik rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch jamoat tashkilotlari, maktab jamoasi, ta'lim jarayoni qo'yadigan talablar darajasining oshishi bilan u erishgan psixik kamolot o'rtasidagi ziddiyatlardir. Turli qarama-qarshiliklar, ziddiyatlar o`spirinning ahloqiy, aqliy, estetik jihatdan tez o'sishi orqali bartaraf qilinadi.Ilk o`spirinlik yoshidagi yetakchi omil yuqori sinf o'quvchisi faoliyatining xususiyati, mohiyati va mazmunidagi tub burilishdir.O`spirinlarda avvalo o`zini anglashdagi siljish yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu xol shunchaki o'sishni bildirmaydi. O'spirinda o'zining ruhiy dunyosini, shaxsiy fazilatlarini, aql-zakovatini, qobiliyati hamda imkoniyatini aniqlashga intilish kuchayadi. Bu yoshdagi o`quvchilarning o`zini anglashga aloqador xususiyatlari mavjud. Ular avval, o`zlarining kuchli va zaif jihatlarini, yutuq va kamchiliklarini, munosib va nomunosib qiliqlarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'spirin o'smirga qaraganda o'z ma'naviyati va ruhiyatining xususiyatlarini to'laroq tasavvur eta olsa ham, ularni oqilona baholashda kamchiliklarga yo'l qo'yadi. Natijada u o'z xususiyatlariga ortiqcha baho berib, manmanlik, takabburlik, kibrlanish illatiga duchor bo'ladi, sinf va pedagoglar jamoalarining a'zolariga g'ayritabiiy munosabatda bo'la boshlaydi. Shuningdek, ayrim o`spirinlar o'z hatti-harakatlari, aqliy imkoniyatlari va qiziqishlariga past baho beradilar va o`zlarini kamtarona tutishga intiladilar. O'smirlik yoshidagi boladan yana bir xususiyat-murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon xissi, o`z kadr-qimmatini e'zozlash, sezish va faxmlashga moyillikdir. Masalan, o`spirin yigit va qiz sezgirlik deganda nozik, nafis xolatlarning farqiga borish, zaruratni anglash, xolisona yordam uyushtirishni, shaxsning nafsoniyatiga tegmasdan amalga oshirishni tushunadi. O'spirin o`zining ezgu niyatini baholashda jamoada o'z o'rnini belgilash nuqtai-nazaridan yondoshadi, chunonchi, <<o`zim tanlagan mutaxassislikka yaroqlimanmi?», «Jonajon Respublikamga, ota-onamga munosib farzand bo'la olamanmi?», «Jamiyatning taraqqiyotiga o'z ulushimni qo`sha olamanmi?» degan savollarga javob qidiradi. O`quvchida o`zining fazilati to'g'risida yaqqol tasavvur hosil qilish uchun o`qituvchi unga juda ustalik, ziyraklik bilan yordam berishi lozim. Shundagina jamoada ustozga, do'stlariga chuqur xurmat, minnatdorchilik tuyg'ulari uyg'onadi.

O‘spirinlik davri inson hayotining eng murakkab, ziddiyatli va shu bilan birga poydevor qo‘yuvchi bosqichi hisoblanadi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, bu davr faqatgina bolalikdan kattalikka o‘tish emas, balki shaxsiyatning psixofiziologik jihatdan qayta qurilishi, ijtimoiy rollarning almashishi va "Men" konsepsiyasining tubdan yangilanish jarayonidir. O‘spirinlik davrining o‘ziga xosligi shundaki, bu bosqichda inson organizmidagi shiddatli biologik o‘zgarishlar uning ruhiy holati, emotsional intellekti va tashqi olam bilan muloqot qilish uslubiga bevosita ta’sir o‘tkazadi.Psixologiya fanida o‘spirinlik yoshi "inqirozlar davri" deb bejiz atalmaydi, chunki bu vaqtda bolaga xos bo‘lgan sodda dunyoqarash o‘rnini kattalarga xos tanqidiy fikrlash, mustaqillikka intilish va o‘zligini anglash kabi murakkab jarayonlar egallaydi. Bugungi kunda bu mavzuning dolzarbligi axborot texnologiyalarining rivojlanishi, virtual

muloqotning kuchayishi va ijtimoiy muhitning o‘spirin ruhiyatiga ko‘rsatadigan bosimi ortib borayotgani bilan izohlanadi. Ushbu davrni tadqiq etish nafaqat nazariy psixologiya uchun, balki amaliy pedagogika va oila psixologiyasi uchun ham g‘oyat muhimdir. Chunki o‘spirinning ichki dunyosidagi ziddiyatlarni, uning emotsional beqarorligi ortidagi sabablarni va o‘z-o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan ehtiyojini tushunmasdan turib, u bilan sog‘lom muloqot o‘rnatib bo‘lmaydi. Mazkur maqolada o‘spirinlik davriga xos bo‘lgan yetakchi psixologik xususiyatlar, shaxsiy identifikatsiya jarayonidagi qiyinchiliklar va ijtimoiy adaptatsiyaning o‘ziga xos mexanizmlari ilmiy-nazariy jihatdan keng yoritib beriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘spirin shaxsining shakllanish qonuniyatlarini tahlil qilish orqali ushbu davrdagi psixologik inqirozlarni ijobiy hal etish yo‘llarini ko‘rsatib berishdan iboratdir.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolani yoritish jarayonida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning tarixi va ma'naviy merosini o'rganishga oid bergan uslubiy ko'rsatmalari hamda, R.Z.Asomovaning "Kasb tanlash motivasiyasi va uning dinamikasi" nomli kitobi tadqiqotning nazariy-uslubiy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Ta'lim psixologiyasi va uning xususiyatlari haqida tahlil olib borildi. Ushbu tadqiqot jarayonida o‘spirinlik davrining psixologik qirralarini o‘rganish uchun tizimli tahlil, qiyosiy-mantiqiy yondashuv va umumlashtirish metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxs shakllanishiga oid zamonaviy psixologik nazariyalar, xususan, L.Vigotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasi hamda E.Eriksonning psixosotsial rivojlanish bosqichlari haqidagi qarashlari tashkil etadi. Ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish jarayonida nazariy tahlil metodi orqali mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar va xorijiy tajribalar o‘rganilib, o‘spirinlar ruhiyatidagi o‘zgarishlarning qonuniyatlari aniqlandi. Shuningdek, tadqiqotda kuzatish va psixologik diagnostika elementlaridan foydalanilgan holda, o‘spirinlik davriga xos bo‘lgan emotsional intellekt darajasi va o‘z-o‘zini baholash xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida qiyosiy metod yordamida o‘tmishdagi an’anaviy o‘spirinlik inqirozlari va bugungi raqamli texnologiyalar davridagi o‘spirinlar ruhiyati o‘rtasidagi farqli jihatlar ochib berildi. Ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida psixologik modellashtirish usuli qo‘llanilib, o‘spirinlarda ijtimoiy adaptatsiya jarayonini tezlashtiruvchi omillar va ularning o‘zaro bog‘liqligi tizimlashtirildi. Umumiy xulosalar shakllantirishda deduksiya va induksiya usullaridan foydalanilib, aniqlangan psixologik xususiyatlar umumiy qonuniyatlar darajasiga olib chiqildi.

MUHOKAMA

O‘spirinlik davrining psixologik xususiyatlarini muhokama qilish jarayonida shuni ta’kidlash joizki, ushbu bosqichda yuzaga keladigan emotsional beqarorlik faqatgina gormonal o‘zgarishlarning mahsuli emas, balki shaxsning ijtimoiy muhitdagi o‘rnini qayta belgilashga bo‘lgan urinishidir. Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, o‘spirinlarda kuzatiladigan "kattalik hissi" va mustaqillikka intilish ko‘p hollarda ularning real imkoniyatlari bilan to‘qnash keladi, bu esa o‘z navbatida ichki va tashqi nizolarni keltirib chiqaradi. Muhokama qilinayotgan muhim jihatlardan biri shundaki, zamonaviy o‘spirinlarda virtual olamga bog‘liqlik ularning real ijtimoiy munosabatlariga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, raqamli muhit o‘z-o‘zini namoyon qilish uchun keng maydon yaratsa, ikkinchi tomondan, "Men" obrazining sun’iy shakllanishiga va haqiqiy ijtimoiy adaptatsiyaning kechikishiga sabab bo‘lmoqda.

Shuningdek, o‘spirinlik davridagi muloqot xususiyatlarini tahlil qilganda, tengdoshlar guruhining ta’siri ota-ona ta’siridan ustun kelishi tabiiy psixologik ehtiyoj ekanligi tasdiqlanadi. Biroq, bu jarayonda ota-ona bilan aloqalarning uzilishi emas, balki munosabatlarning yangi, teng huquqli darajaga ko‘tarilishi inqirozni yumshoqroq o‘tishini ta’minlaydi. O‘spirinning o‘z-o‘zini baholash tizimi juda nozik bo‘lib, u atrofdagilarning fikriga haddan tashqari bog‘lanib qoladi, bu esa ularda tashqi ko‘rinish yoki ijtimoiy status bo‘yicha komplekslarning rivojlanishiga zamin yaratishi mumkin. Muhokama yakunida shuni qayd etish kerakki, o‘spirinlik inqirozini bartaraf etishda asosiy urg‘u uni bostirishga emas, balki o‘spirinning o‘zgarayotgan ehtiyojlarini to‘g‘ri anglash va ularni ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltirishga qaratilishi lozim. Bu yondashuv o‘spirinning nafaqat ijtimoiy moslashishini, balki uning individual qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishini ham kafolatlaydi.

XULOSA

Tadqiqot davomida shakllantirilgan xulosalarga tayanib, o‘spirinlar bilan ishlovchi pedagoglar, psixologlar va ota-onalar uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi. Avvalo, o‘spirin bilan muloqotda uning shaxsiy chegaralarini hurmat qilish va "buyruqbozlik" uslubidan voz kechib, hamkorlik hamda ishonchga asoslangan muloqot strategiyasini qo‘llash lozim. O‘spirinlarda yuzaga keladigan emotsional portlashlar va ziddiyatli holatlarda ularni jazolash emas, balki bu hissiyotlarning sababini tushuntirish va his-tuyg‘ularni boshqarish ko‘nikmalarini (emotsional intellektni) rivojlantirishga ko‘maklashish zarur. Ta’lim muassasalarida o‘spirinlarning o‘z-o‘zini namoyon qilishi uchun turli to‘garaklar, ijtimoiy loyihalar va jamoaviy faoliyat turlarini ko‘paytirish tavsiya etiladi, bu ularning ortiqcha energiyasini konstruktiv kanalga yo‘naltirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, o‘spirinlarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish orqali ularni turli yot g‘oyalar va axborot xurujlaridan himoya qilish, ularda mustaqil va sog‘lom fikr yuritish qobiliyatini tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Ushbu tavsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi o‘spirinlik davridagi inqirozlarni minimal talofatlar bilan bosib o‘tishga va ruhan sog‘lom shaxsni kamolga yetkazishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. – Toshkent, 2004.
4. Nemov R.S. Psixologiya. – Moskva: Vlados, 2003.
5. Shodmonov A. O‘smirlar psixologiyasi. – Toshkent: “Noshir” nashriyoti, 2012.
6. Toshpulatov B. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2010.
7. Maxmudov X. Psixologiyada himoya mexanizmlari. – Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti, 2015.
8. Jumanazarov Yo. Youth and pedagogical psychology. Methodical complex. – Namangan, 2009.
9. Маклаков А.Г. Общая психология. Учебник для вузов. – С. Пб., 2008.
10. Божович Л.И. Личност и её формирование в детском возрасте. – Москва: Просвешчение, 2008.
11. Кон И.С. Психология раннего юношества. – Москва: Просвешченийе, 1989.

12. Umirzaqova M.A. O‘smirlik davrining psixologik talqini va rivojlanish bosqichlari // Ta’limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2025. – 19-to‘plam, №4. – B. 165-171.
13. Ro‘zimuhammedova D.N. O‘smirlik davridagi o‘zini o‘zi anglashning o‘ziga xos xususiyatlari. O‘zini qadrlash va unga ta’sir etuvchi omillar // Psixologiya ilmiy jurnali. – 2025.
14. Nig‘matova S., Temirova M., Muzaffarova M. O‘smirlarda o‘z-o‘zini baholash shakllanishining psixologik jihatlari va oilaviy munosabatlar ta’siri // Pedagogika va psixologiya in the modern world. – 2026. – 5(6). – B. 92-93.
15. Abduraimova A.V. O‘smirlik davrida xulq-atvor buzulishining psixologik omillari // TADQIQOTLAR.UZ. – 2024. – 39(6). – B. 134-137.
16. O‘smirlik davrida psixologik qo‘rquvlarning shaxslararo munosabatlarga ta’siri // Zenodo. – 2025.